

Odnos poduzeća S. H. Gutmann d. d. prema sindikatima

Hrvoje Volner

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Osijeku, Osijek

SAŽETAK: Rad se bavi odnosom tvrtke S. H. Gutmann d. d. prema sindikalnim organizacijama koje su djelovale u tom poduzeću. Analizira provedbu Zakona o zaštiti radnika i razvojni put sindikalnih organizacija od ilegalnoga do legalnoga djelovanja.

Ključne riječi: *S. H. Gutmann d. d., sindikalne organizacije, Zakon o zaštiti radnika, radnički povjerenici*

Uvodne napomene

Obitelj Gutmann¹ 1884. kupuje nedaleko od rijeke Drave na području valpovštine pustaru Belišće. Iste godine s valpovačkim vlastelinima Prandauima potpisuju desetogodišnji ugovor o eksploataciji nizinskih hrastovih šuma².

¹ Godišnjak muzeja u Belišću 1982; Državni arhiv u Osijeku (u nastavku DAOS), 241. S. H. Gutmann d. d., Kutija 1, br. 3. Ugovori s vlastelinstvom Valpovo 1884; Razlikujemo tri generacije obitelji Gutmann. Rodonačelnik obiteljskog posla bio je Salomon Heinrich Gutmann, koji u Velikoj Kaniži otvara industrijske pogone za preradu drva 1848. Njegova djeca Edmund, Vilim, Aladar, Izidor i Ladislav nastavljaju i šire posao tvrtke. Otvaraju filijale poduzeća u Budimpešti, Beču, potom i u Trstu, no isto tako zaslužni su i za otvaranje i izgradnju pogona za preradu drva u Belišću. Edmund je bio poslanik Virovitičke županije, zaslužan je za kupovinu vlastelinstava Voćin od obitelji Janković, Orahovica od obitelji Pejačević te posjeda kneza Schaumburg-Lippea oko Mikleuša; tim ulaganjima obitelj dolazi u posjed 50 000 katastarskih jutara šuma. Djeca Edmunda (Artur) i Aladara (Vilim, Otto, Erno), te zetovi Ladislava Gutmanna (Neumann i Czuczka) nastavljaju posao tijekom međuratnoga razdoblja; Karpati 1980: 246. Poduzeće od 1918. postaje dioničarsko društvo, što je tvrtku u vlasništvu obiteljskog kapitala oslobodilo nacionalizacije koju su provele vlasti Kraljevstva SHS.

² DAOS Gutmann, kutija 1, br. 3. Ugovori s vlastelinstvom Valpovo 1884. Stanje šumskoga gospodarstva valpovačkoga vlastelinstva iz 1884. pokazuje kako su ritske šume obuhvaćale oko 1635 katastarskih jutara (u nastavku k. j.), dok su šume na višim tlima obuhvaćale 23 046 k. j. Stare hrastove sastojine valpovačkog veleposjeda procjenjivale su se u prosjeku na 160 godina, granične starosti od 120 do 300 godina. Ritske su šume bile u prosjeku starije od tridesetak godina, vidi: Klepac, Dekanić, Rauš 1980: 37–41.

Gutmanne možemo smatrati pionirima u eksploataciji i preradi drvene mase na području srednje i jugoistočne Europe. O opsegu posla koji su pokrenuli u Belišću najbolje svjedoče ulaganja: u pilanu, tada najveću u Slavoniji (snage 160 KS, 8 gatera – jarmača, 11 kružnih i 15 tračnih pila³), te u industrijsku prugu koja je pogone u Belišću povezivala s najudaljenijim šumskim eksploatacijama, kamenolomima, ribnjacima u vlasništvu obitelji, a služila je i prometu putnika. Slavonsko-podravska željeznica (u nastavku SPŽ) u razdoblju od 1890. do 1908. obuhvatit će prometnu mrežu ukupne dužine od 182 km.⁴

Iz tih je pothvata proizišla i potreba za radnom snagom, koje, osobito zbog kompliciranije prerade drvene mase, na području Slavonije nije bilo⁵. Ipak, prema popisu stanovništva, 1890. u Belišću je živjelo više od tisuću ljudi⁶, doseljenika s područja Mađarske, Češke i Austrije⁷. Izgradnja Belišća bila je podređena industrijskim postrojenjima, odudarala je od tradicijskih elemenata izgradnje naselja⁸, te je često bila predmetom kritika. U novinskim člancima u *Novostima*⁹ moglo se čitati kako se čovjek koji bi se besposleno šetao Belišćem, osjećao lopovom, *te bi se stalno morao ogleđati neće li tko protestirati zbog te šetnje*. Belišće je nazivano »Gutmannovim Lihtenštajnom«, čime se htjelo naznačiti da se u Belišću ne zna *što je općinsko, što javno, a što privatno*, te da je Belišće poluslobodno i poluzabranjeno tvorničko selo¹⁰.

U održavanju pogona i organizaciji rada Gutmanni su uvijek zapošljavali dio kvalificirane radne snage. U uvjetima stabilnoga poslovanja na tržištu drva i drvnih prerađevina plaće zaposlenih bile su solidne. Poduzeće je dio radništva u Belišću osiguravalo besplatnim stanom, rasvjetom, ogrjevom i pristojnim primanjima, no u uvjetima zastoja na tržištu poduzeće je manjak naplaćivalo snižavanjem cijena rada.

³ Klepac, Dekanić, Rauš 1980: 40. Pilana s godišnjim kapacitetom od 50 000 m³ trupaca. Prema podacima iz 1924., pilana je povećala kapacitet na 70 000 m³ trupaca godišnje. U međuratnom razdoblju pilana nikada nije radila punim kapacitetom.

⁴ Hakenberg 1980: 210.

⁵ Firinger 1980: 151. Izvještaj Trgovačko-obrtničke komore Osijek iz 1860. kao glavne teškoće razvoja Slavonije ističe slabu prometnu povezanost, manjak kapitala i nedostatak radne snage.

⁶ Korenčić 1979: 696.

⁷ DAOS Gutmann, kutija 33, Novinski članci o tvornici, »Našička i Gutmanni« od 15. II. 1935. To je bila kvalificirana radna snaga, od majstora do činovnika u upravi, a bila je važan element u razvoju i životu tvrtke, a isto tako jezgra novoga naselja. U Belišću su Hrvati bili manjina. Govorni jezik Gutmannovih kancelarija bio je njemački, voditelji pogona poduzeća naredbe su izdavali na mađarskom, a postojala je i uzrečica da se na hrvatskom jeziku jedino moglo psovati.

⁸ Bedenko 1980: 543. Uvjeti za nastanak i lokaciju toga naselja, uvjeti su doduše lociranja industrije (sirovine, prometa i slobodne površine)...

⁹ DAOS Gutmann, kutija 33, »Našička i Gutmanni« od 15. II. 1935.

¹⁰ Gutmannov posjed se prostirao čitavim područjem kojim je išla SPŽ, sve do Voćina na Papuku, gdje su imali dvorac i šumski posjed, itd.

U uvjetima krize na tržištu drva i drvnih preradevina nekvalificirani radnici, invalidi rada i mlađi radnici veoma lako dobivaju otkaze, a bez otpora se prihvaćaju sniženja nadnica, čak i za kvalificirane radnike. U Belišću slobodnog udruživanja u sindikalne organizacije nije bilo, što znači da je tvrtka imala pod kontrolom članstvo i njihovo vodstvo. Postojanje bilo kakvog sindikata koji tvrtka nije kontrolirala definiralo se tada uobičajenom frazom kao *agitiranje u dobre odnose tvrtke s njezinim radništvom* i obično bi završavalo protjerivanjem iz Belišća.

1. Počeci sindikalnog organiziranja u Belišću

Početkom XX. stoljeća drvna industrija došla je u krizu. Konkurencija jeftinijih američkih i ruskih proizvoda hrastovog ekstrakta dovela je do podbačaja u izvoznjoj trgovini hrastovim dužicama i drugim proizvodima šumske eksploatacije. Kao rezultat prestrukturiranja proizvodnje, tvrtka će započeti s izgradnjom pogona suhe destilacije i tvornice parketa i pokućstva.¹¹

Uvjeti rada zaposlenih u tvornici tanina ili u pogonu suhe destilacije bili su teški, a opseg posla odnosio se na opsluživanje stroja u procesu dobivanja proizvoda. Cijenio se posao održavanja strojeva, no ne i jednostavan fizički rad u proizvodnji. Radilo se po potrebi i sedam dana u tjednu, bez plaćenih prekovremenih sati, a u uvjetima krize, ako se našlo posla, i dva do tri dana u tjednu. Radno vrijeme i do 14 sati dnevno dovodilo je do čestih ozljeda na radu, pa je po broju invalida rada tvrtka u tim industrijskim granama prednjačila.¹²

Vladavinu Károlyja Khuen-Héderváryja Hrvatskom i Slavonijom od 1883. do 1903. karakterizira represivan odnos prema svim opozicijskim segmentima društva.¹³ Tako je radnička klasa u tom razdoblju bila odvojena od njegovih srodnih organizacija u razvijenim krajevima Europe, a sindikati su se osnivali u uvjetima reakcionarnog političkog sustava koji nije trpio nikakve organizacije socijalističkoga tipa. Na ovim našim prostorima, *kao inače nigdje u Europi, osim u Carskoj Rusiji*, sindikati su se razvijali kao ilegalne sindikalno-političke organizacije.¹⁴

¹¹ Karaman 1991., 204. i dalje

¹² Kolar-Dimitrijević 1980: 54.

¹³ Korać 1930: 45.

¹⁴ Korać 1930: 47. Odjeljivanjem od potpornih organizacija tipografiji uspijevaju postići štrajkom prvi kolektivni ugovor 1869. i sniženje radnog vremena na 10 sati dnevno. Kao reakcija na to policija i poslodavci karakteriziraju radništvo kao drske buntovnike, koji se dižu protiv svojih kruhovodaca. Pokušaj da radnici osnuju politički klub završava progonima i tamnicom za radničke vođe sredinom 1880-ih, a otada se čitav pokret odvijao u tajnim kružocima. U ovom krugu dolazi i do osnivanja socijaldemokratske stranke jer se uvidjelo da se pravo na organiziranje veže uz pitanja građanskih sloboda.

Sindikati u Hrvatskoj u to doba nemaju konzervativan karakter, koji bi ih odvajao od nekadašnjih cehovskih organizacija, ali ni potporni karakter, već preuzimaju taktiku borbenih organizacija. Štrajkovi postaju sredstvo sindikalne i političke borbe.¹⁵ Takva se tradicija nastavlja i nakon pada Khuen-Héderváryja, pa čak i do pada prve vlade hrvatsko-srpske koalicije, koja je tek prije svojega kraja početkom lipnja 1907. potvrdila pravila desetak radničkih sindikata.¹⁶

Početak organiziranja radnika u Belišću možemo pratiti od listopada 1906. kada radnici pokreću tarifne pokrete i prve obustave rada. Radnike je organizirala sindikalna središnjica u Osijeku¹⁷, tako da radništvo u Belišću sudjeluje u općoj borbi socijaldemokrata za zakonodavno osiguravanje radničkih prava.¹⁸ Sindikati su u Belišću dugo vremena sprečavani u radu, pa je strah od uprave bio opravdan. Kada su 1906. radnici pokušali stupiti u štrajk, tvrtka je uz pomoć policije uvela izvanredno stanje na cijelom području Valpovštine, a sljedeće pokušaje organiziranja štrajka spriječit će vojska.¹⁹

Nepostojanje ikakvoga zakonskoga prava u vezi sa sindikalnim okupljanjem, Gutmannima će olakšati poslovanje i štednju u uvjetima krize. Da bi omogućila stabilno poslovanje, tvrtka je ipak morala dopustiti sindikalno organiziranje dijelu radne snage. Gutmanni su 1907. dopustili organiziranje metalčkih radnika mađarske narodnosti, a centrala te organizacije bila je u Budimpešti. Uvjeti života u Belišću osobito su se pogoršavali za Prvoga svjetskoga rata. Situaciju najbolje ilustrira činjenica da je *cije-*

¹⁵ Korać 1930: 60. i d. Nemiri 1903., Bujica štrajkova 1904. i 1905., Generalni štrajk u Osijeku 1905., svjestan otpor radnika protiv nasilja policijskih vlasti silno je impresionirao sve radnike i sve njihove organizacije u cijeloj zemlji.

¹⁶ Korać 1930: 45. Razlikujemo ilegalni period sindikalnog organiziranja, koji traje do 1907., kada hrvatsko-srpska koalicija priznaje pravila desetak radničkih sindikata. Legalni period traje sve do početka Prvog svjetskog rata 1914. Nastoji se centralizirati sindikalne organizacije te ih odvojiti od političkih stranaka. Međutim, svi su ti sindikati ukinuti vladinom odlukom uoči početka rata. Treći period nastaje pod pritiskom teškoga položaja na ratištu, pa vlada dozvoljava obnovu radničkih sindikata u srpnju 1917. Ti su sindikati bili potpuno odvojeni od politike, prihvaća se princip: jedna zemlja, jedan sindikat, jedna radionica, jedna organizacija, Opći radnički savez (ORS). Već u ljeto 1919. dolazi do krize u ORS-u i rascjepa na socijalističko i komunističko krilo. Taj rascjep traje do ljeta 1922.

¹⁷ Korać 1930: 398. Međustrukovni odbor u Osijeku i Međustrukovno vijeće u Zagrebu. U ovoj sredini su stalno bili povjerenici tih organizacija, a osobito Ivan Galovac iz Osijeka.

¹⁸ Kolar-Dimitrijević 1980: 55. Prva zemaljska sindikalna konferencija održana je između 23. i 26. prosinca 1906. u Osijeku. Vilim Bukšek i Ivan Galovac javljaju se kao socijaldemokrati koji su u kontaktu s radništvom u Belišću.

¹⁹ Korać 1930: 399. 12. listopada 1906. dolazi kotarski predstojnik iz Osijeka Đuro Horvat s 25 žandara i dvije čete vojnika, oko 300 ljudi. U štrajk stupa 3000 radnika, od ovih se na početku štrajka na posao vraćaju svi željezničari, a 600 Ličana šumskih radnika vratilo se kući jer u Belišću nije bilo posla. Poreznici i poslanici Virovitičke županije, Gutmanni su mogli očekivati izdašnu pomoć represivnih aparata vlasti u suzbijanju sindikalnih aktivnosti u svojoj tvrtki. Onemogućavalo se čak i raspačavanje socijalističkih listova, što samo po sebi svjedoči o vezama s državnim aparatima, poštom, policijom, upravom.

na jednoga kilograma masti iznosila između 30 i 35 kruna, dok su se nadnice kretale oko 4 krune na dan. U srpnju 1917. Zemaljska vlada Hrvatske i Slavonije dopušta slobodno djelovanje Općega radničkoga saveza (u nastavku ORS).²⁰ U Belišću je, unatoč ometa-nju kotarskih vlasti, podružnica toga sindikata osnovana već u rujnu 1917., a ubrzo je poduzeće moralo izaći u susret zahtjevima sindikata za povišenjem plaća.²¹

Tvrtka je nastojala odvojiti radništvo od radničkih ideologija, pa će u cijelom razdoblju od osnutka poduzeća do kraja Prvoga svjetskoga rata zabranjivati i prvomaj-ske proslave.²² Sve češćim pljačkaškim akcijama tzv. zelenoga kadra tijekom druge polovice 1918. i popunjavanjem njihovih redova bivšim zarobljenicima iz revolucio-narne Rusije počela je i ideološka instrumentalizacija slavonskih dezertera²³. Na Gut-mannovo poduzeće kaderaši nisu imali pristupa, jer je ondje bila organizirana crvena garda²⁴ od članova ORS-a, koji su zajedno s vojskom brinuli o sigurnosti postrojenja. Unatoč lojalnom držanju prema pogonima i imovini poduzeća, radništvo je u vrijeme prevrata bilo i u štrajku, pa je Gutmann u kolovozu 1918. bio spreman poslati i vojsku na radnike. Osim reformista, dio sindikalnoga rukovodstva bio je sklon onom progra-mu koji će ubrzo postati program Socijalističke radničke partije Jugoslavije(k), a čiji je utjecaj kod nekvalificirane radne snage bio znatan. Krvoproliće je izbjegnuto zauzi-manjem predstavnika vojske u upravi tvrtke.²⁵ Za lojalno držanje Gutmanni su radni-cima uredili prostorije Radničkoga doma, u kojem se trebao voditi kulturni život na-selja. U njem se nalazila čitaonica, kino te amatersko kazalište, institucije koje su u kasnijem razdoblje činile okosnicu integracijskih procesa belišćanskih radnika.

²⁰ Korać 1930: 129. Obnova se sindikata dogodila pod dojmom teškoga duhovnoga rascjepa u radničkom socijalističkom pokretu. Podjela na simpatizere i protivnike ruskog boljševizma i njegovih metoda, hrvatske separatiste i reformiste; ORS – Opći radnički sindikat, socijalistički sindikat Vilima Haramine, poslije predsjednika Radničke komore, predstavlja tzv. reformističku struju u sindikalnim nastojanjima, zauzima se za legalne oblike sindikalne borbe. ORS je član URSSJ-a od 1925., no zbog daljnega skretanja u desno ORS izlazi iz saveza 1930., a u URSSJ sve više ulaze komunisti. U ORS-u su bili organizirani većinom drvno-šumski radnici, a do 1935. i tekstilni. Na području sjeverne Hrvatske u tom su sindikatu 1930. bila 3272 člana, od toga 592 iz Zagreba, a u svibnju broj je članova opao na 2985, od toga 376 iz Zagreba. Belišće je smatrano utvrdom ORS-a u Hrvatskoj; nakon likvidacije toga sindika-ta u Belišću 1939. ORS potpuno nestaje. Vidi Kolar-Dimitrijević 1982: 260. Broj članova URSSJ od 22 114 članova 1929. raste na 54 707 godine 1936., vidi Konjević 1981: 135.

²¹ Kolar-Dimitrijević 1980: 58.

²² Kolar-Dimitrijević 1980: 56. Prva proslava praznika rada 1918.

²³ DAOS Povijest radničkog pokreta u Osijeku i okolici (1867–1945), zk 1

²⁴ Organizacija osnovana 31. listopada 1918. Osnivaju ju radnici radi održavanja reda i mira. *Die Drau* (osječke novine) nazivaju ih narodnom milicijom. Prema pisanju *Radničkih novina* »crvena garda treba da čuva industriju, ali ne za industrijalce, već za sve pučanstvo. Ono što će se radnicima platiti je neka vrsta kontribucije za ratne lihvarne. U javnom interesu opljačkat će i buduća država sve ratne boga-taše, a bogme i predratne«, vidi DAOS Povijest radničkog pokreta, zk 13

²⁵ Kolar-Dimitrijević 1980: 58–59. Budući da je tvrtka preuzela na sebe obveze opskrbe vojske raz-ličitim proizvodima drvne industrije, u upravi su sjedili predstavnici vojske, koji su štitili vojne interese.

2. Zakon o zaštiti radnika i njegova primjena na području Belišća

Promjenom državnih okvira nestalo je sigurnosti u poslovanju. Vlasti novo-osnovanoga Kraljevstva stavili su velike šumske posjede pod sekvestar²⁶, čime su Gutmanni izgubili pravo raspolaganja vlastitim šumama²⁷. Nove su ih vlasti pokušale diskvalificirati kao mađarske građane²⁸, i ta je optužba stajala Gutmanne državljanstva nove države, tako da su vlasnici ubuduće posjećivali Belišće jedino uz privremene dozvole koje je izdavalo Ministarstvo unutrašnjih poslova.

Prihvatanjem Zakona o zaštiti radnika 14. lipnja 1922. uređenje radničkog pitanja dano je u ruke desnoj struji u sindikalnom pokretu zemlje, socijaldemokratima (tzv. socijalreformisti). Po tom su zakonu radnici birali povjerenike, koji su bili njihovi predstavnici u pregovorima s poslodavcima. Sadržaj i provedba zakona bila je povjerena socijaldemokratima (tzv. socijalreformisti), a Ministarstvo socijalne politike i narodnoga zdravlja osiguralo je i odgovarajuće osoblje. Najveći otpor zakonu pružali su industrijalci koji su instituciju radničkih povjerenika smatrali neprimjerenom našim prilikama.

Na konferenciji o pravilnicima za provođenje zakona o zaštiti radnika, koja se održavala u Ministarstvu socijalne politike od 26. veljače do 1. ožujka 1923., industrijalci su branili stav kako Zakon u takvom obliku nije ni potreban ni provediv, jer predviđa sudjelovanje radnika u upravljanju poduzećem, koje će u realnosti ovisiti o tome hoće li izabrani predstavnici radnika biti u stanju ozbiljno shvatiti svoju zadaću, te raditi u interesu radnika.

Opće je stajalište industrijskih krugova zgranutost nad činjenicom da se država upleće u slobodno tržište, a koncepcija socijalne države nije im jasna.²⁹ Te stavove potkrepljuju liberalnom literaturom, citira se Montesquieu, pa se tako u Gutmannovoj kancelariji može čitati *kako im nije jasno zašto država odustaje od pozicije da konstatira napredak, već preuzima ulogu stvaraoca napretka*. Zanimljivo je da se na nekoliko mjesta u prepisci između kancelarija iznosi mišljenje članova uprave poduzeća kako je Ministarstvo socijalne politike *boljševičko leglo*.³⁰

Problem u provedbi zakona poslodavci vide u činjenice da radnici u poslodavcu vide samo svojega neprijatelja ili, po riječima tajnika tvrtke Konstantina Do-

²⁶ Šimončić-Bobetko 1997: 131–135.

²⁷ Karpati 1980: 246.

²⁸ »Nacionalizacija baruna Gutmanna«, vidi *Žug*, 12. VIII. 1919., br. 155.

²⁹ Poduzeća su u svojoj domeni rješavala probleme sa svojim radnicima, nije im bilo jasno što s time treba imati država. Socijalna su prava sindikati osiguravali kolektivnim dogovorima u Belišću isprva s Ladislavom Gutmannom, a potom s mladim članovima obitelji, Arthurom, Viktorom i Ernöm Gutmannom, te Alfredom Czuczkom. Poduzeće je izlazilo ususret radništvu u pitanjima nužnih razloga, no ipak je radničko naselje bilo premalo, a izgrađnja kuća za sve brojniju radnu snagu skupa. Rješavanje tih pitanja institucionalnim putem moglo je samo štetiti poslovanju, opteretiti troškove proizvodnje.

³⁰ DAOS Gutmann, kutija 28., 232. Radničko pitanje 1938. Konferencija u Sarajevu...

žudića³¹: *Naše radništvo još nije zrelo, da bi moglo imati faktične koristi od institucije radničkih povjerenika kao što ih Zakon predviđa. Radničkim organizacijama stalo je uglavnom do toga, da povjerenici budu emisari sindikalnih organizacija, njihovi agitatori i oružje u političko-klasnoj borbi protiv sadašnjeg društvenog poretka.*³²

Direkcija poduzeća smatra da su domaći radnici na nižem stupnju razvoja nego li radništvo u Francuskoj odakle je ovaj zakon prepisan. Smatraju da donošenje propisa koji funkcioniraju u razvijenim državama u kojima radnici stoje na sasvim drugom stupnju inteligencije i sposobnosti, u domaćim uvjetima može poroditi isključivo štetom po gospodarstvo. Dožudić se protivio donošenju zakona o zaštiti radnika, a prilikom njegove regulacije zauzimao se za što veću slobodu u interpretiranju zakona. Kao argument u raspravi s Ministarstvom i korporacijama iznio je pogreške koje su zakonodavci učinili popuštanjem u uređenju 8-satnoga radnoga vremena, čime je došlo do smanjenja opsega rada, uz jednako slabo kvalitetan rad³³.

Podaci s kojima raspolažemo svjedoče da su Gutmanni stali na čelo interesno ujedinjene struke, a tvrtke u toj proizvodnoj djelatnosti nastojale su odnose u poduzećima urediti na temelju Gutmannova obrasca. Sačuvana prepiska između poduzeća za drvene preradevine pokazuje da se industrijalci međusobno informiraju o pokretima radništva³⁴, te o plaćama na sličnim radnim mjestima, da ne bi došlo do zaostajanja u iznosima koji se plaćaju radništvu³⁵.

³¹ Konstantin Dožudić (Ruma, 1. ožujak 1897. – ?) od 1. studenog 1919. tajnik poduzeća »S. H. Gutmann d. d.«, po zanimanju industrijski činovnik. Dožudić je tridesetih godina postao član Trgovačko-obrtničke komore u Osijeku, zadužen za industriju, te je kao poslanik te Komore sudjelovao u radu sjednica Industrijskih korporacija. DAOS fond 123 Kazneno-pravni spisi, kutije 2463, 2473.

³² DAOS Gutmann, kutija 28, omot 222. Konferencija o pravilnicima za izvršenje zakona o zaštiti radnika

³³ DAOS Gutmann, kutija 28, omot ćirilicom. Pravilnik o radnom vremenu: Podaci o radničkim pitanjima sačuvani u arhivskoj građi vrve terminima klasna borba, klasni neprijatelj, no taj fenomen ne odražava toliko retoriku sindikalaca koliko se uočava svijest industrijalaca o tome kako radnici predstavljaju određenu klasu. Retorika u kojoj bi radništvo predstavljalo određenu klasu nije prikladna jeziku sindikalnih aktivista koji legalno djeluju. Kao što se vidi u podacima o pregovorima s poslodavcima, sindikalisti se radije postavljaju u poziciju poslušnoga djeteta.

³⁴ DAOS Gutmann, kutija 28, omot 224. ISKAZI 1924. Iskazi plaća radnika u različitim poduzećima. Osim internih cirkulara između poduzeća u istoj grani proizvodnje, korespondencija se odvijala između poduzeća Trgovačko-obrtničke komore Osijek, Centrale industrijskih korporacija u Beogradu, Ministarstva industrije i trgovine i s mnogim drugima. U internim dogovorima između ORS-a i vodstva poduzeća bilo je i planova da se osnuje Srednja tehnička škola u Belišću, zato što su djeca kvalificiranih radnika stekla tehnička znanja svojih roditelja, što ih je bez odgovarajuće diplome svrstavalo u polukvalificiranu radnu snagu. Realizaciji plana u međuratnom razdoblju nije se pristupilo.

³⁵ DAOS Gutmann, kutija 28, omot 224. ISKAZI 1924. Iskazi plaća radnika u različitim poduzećima: u dosluhu su bila ova poduzeća: Slavonija d. d., Brod, Slaveks, d. d. Zagreb, J. Frank i drugi, Osijek, Mitrovička paropila, d. d., Mitrovica, Josip Povischil, Osijek, d. d. za eksploataciju drva, paropila, Virovitica, Tvornica tanina, Sisak, Drach d. d., Sisak, Filipa Deutscha sinovi, Zagreb, Našička tvornica tanina i paropila, Sušine–Đurdenovac, Dioničarsko društvo za proizvodnju hrastovog ekstrakta, Županja.

Legalni sustav borbe radništva s interesno udruženim industrijalcima provodio se uz nadzor radničkih komora i inspekcija rada po okruzima. Inspekcije su postale prizivna instanca za radničke povjerenike u slučaju kršenja zakona i bile su pod zaštitom i kontrolom toga ministarstva. Radne inspekcije, kao izdanci radničkih komora, često su bile nemoćne pred snagom jakih industrijalaca, a veći su doprinos davale u intervencijama u manjim poduzećima. Tako se događalo da je poboljšanje položaja radnika u manjim pogonima drvne industrije utjecalo i na povećanje primanja u većim poduzećima³⁶.

Radne su inspekcije na terenu samostalno djelovale, a to je često značilo namjerno rješavanje sporova u interesu kapitala i ignoriranje radničkih povjerenika u njihovim zahtjevima za provedbom zakonom propisanih mjera³⁷. Ni samo Ministarstvo socijalne politike i narodnoga zdravlja nije bilo imuno na korupciju. Čini se da se u međuratnom razdoblju u toj ustanovi »prao novac« preko Odsjeka za socijalno osiguranje, a glavni se dio novca odnosio na mirovinske fondove, koji su trošeni na izgradnju različitih nekretnina. Da bi se utrzio manjak u blagajni socijalnog osiguranja, predlagani su različiti nameti protiv kojih su se industrijske institucije i Ministarstvo industrije borili.³⁸

3. Monopol ORS-a u Belišću

Gutmanni su nastojali onemogućiti postojanje bilo kojega sindikata u krugu pogona koji bi središte imao izvan Belišća, kao što je bila središnjica ORS-a u Zagrebu³⁹. Iako su radnički povjerenici izabrani prema zakonski određenoj proceduri, tvrtka je to zanemarivala, a nametanje radničkih povjerenika upravi okarakterizirala kao *nelojalno miješanje agitatora u dobre odnose poduzeća s njegovim radništvom*.

Ignoriranje predstavnika sindikalnih organizacija nije se moglo otežati unedogled. Od veljače 1923. radništvo je zahtijevalo povišicu primanja za 40%. Zbog inflacije⁴⁰ je došlo do rasta cijena i smanjenja kupovne moći radništva. Ravnateljstvo je započelo pregovore krajem ožujka, no do početka lipnja, zbog zatezanja poslodavca u

³⁶ DAOS Gutmann, kutija 28, 229. Zahtjev za povišenje nadnice 25% 1924. Korespondencija između poduzeća, prijekor koji je poduzeću uputilo poduzeće »Mitrovačka paropila« u travnju 1924. zbog mekoće u odnosu prema radnicima.

³⁷ Kolar-Dimitrijević 1980: 62–63.

³⁸ DAOS Gutmann, kutija 29. Fascikl »Uredba o provođenju osiguranja za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti 1936.«, dopis Centrale industrijskih korporacije Beograd, oznaka POVJERLJIVO! 11. X. 1934.

³⁹ Konjević 1981:

⁴⁰ Šimončić-Bobetko 1974: 68. Poslijeratni razvoj odvijao se uz inflacijsku politiku i zaduživanje poduzeća u industriji uz veoma visoke kamatne stope. Od 1923. vrijednost dinara jača, te će se deflacijskom politikom njegov položaj stabilizirati 1925.

pregovorima, radništvo je već bilo spremno na radikalne mjere⁴¹. Prema deflacijskim mjerama koje je provodila vlada Kraljevine cijene su trebale početi padati, no čitav proces je trajao predugo.

Predvođeni dijelom predstavnika ORS-a, bližih politici Nezavisnih sindikata, 4. lipnja 1923. godine dolazi do štrajka⁴². Na sastanku posloводства poduzeća, četiri dana poslije, ravnatelj društva Arthur Gutmann⁴³ prigovara radničkim pregovaračima da su radnici pred tvrtkom ispali neloyalni, te...*dok su ovi štrajkali, poduzeće je vodilo teške pregovore koji će poduzeću i obiteljima zaposlenih omogućiti sigurno poslovanje u narednih 10 do 15 godina*⁴⁴.

Predstavnik radnika i predvodnik radničkih povjerenika (članova ORS-a) Franjo Vančina⁴⁵ zbog tih se događaja ispričao ravnatelju tvrtke, štrajk je opravdavao velikom zainteresiranošću radnika za poboljšanje svojeg položaja, te činjenicom da je štrajk proveden izvan dogovora s radničkim povjerenicima, tako da oni nisu mogli kontrolirati pokrenutu masu. Pokretanjem štrajka za koji radnički povjerenici nisu znali tvrtka je dovedena pred gotov čin. Kako da bi se osigurala od divljih štrajkova, prihvatila je radničko vodstvo izabranih povjerenika, a s njima i struju Nezavisnih sindikata. Pregovorima su povjerenici izborili povećanje nadnica od 25%, te i da osječka trgovina »Willheim & Boskowitz« koncesiju na držanje trgovine mješovitom robom u Belišću plaća i izdvajanjem 1% od prihoda trgovine za uzdržavanje radničkog i činovničkog doma.⁴⁶

Kancelarija poduzeća buntovno radništvo otpušta u svibnju 1924. i zapošljava 50 Rusa vrangelovaca, izbjeglica iz revolucionarne Rusije, čiji će se broj uskoro povećati na 180. Taj je potez tvrtke prvi pokazatelj nesposobnosti Radničke komore da

⁴¹ Kolar-Dimitrijević 1980: 63–64.

⁴² Kolar-Dimitrijević 1980: 67–68.

⁴³ Arthur Gutmann (1874–?), Edmundov sin. Naslijedio je dio očeve imovine i dionice tvrtke. Prema jednom izvoru, Arthur je umnogome pomogao ocu radu pilane, navodno je bio ekspert za rezanu građu. Bio je predsjednik dioničkog društva, član ravnateljstva poduzeća u Belišću, te pivovare u Velikoj Kaniži. Poduzeće je od 1925. do 1929. prestalo s velikim investicijama u kupnji šuma, a razlog su tome i česte svade među članovima obitelji, koje će 1929. eskalirati, a Arthur će istupiti iz poduzeća. Uglavnom je živio s obitelji u Budimpešti. vidi Frajtag 1982., Kerecsenyi 1980.

⁴⁴ DAOS Gutmann, kutija 28, omot 227. »Naturalien mai 1923.«, Pregovori o povišenju aprovi-zacije radnicima 8. VI. 1923.

⁴⁵ Franjo Vančina (1894–1937), po zanimanju kovač, od 1923. vodeća osoba u vodstvu ORS-a u Belišću, a i glavni predstavnik mjesnoga međustrukovnog odbora u Belišću. U sljedećim godinama Vančina postaje upravitelj Radničke komore u Belišću. Krajem 1933. na izborima za Radničku komoru u Zagrebu postaje kao član ORS-a zastupnik u toj instituciji. Od 1933. postaje predsjednik Okružnog ureda za osiguranje radnika u Osijeku. Ubijen tijekom sukoba ORS-a i HRS-a oko prevlasti nad radnicima u Belišću. DAOS Gutmann kutija 28.; Kolar-Dimitrijević 1980.

⁴⁶ Kolar-Dimitrijević 1980: 68.

intervenira u nezakonite radnje poslodavca i prvi pokazatelj neprovedivosti Zakona o zaštiti radnika u Belišću.

Radnički vođa Franjo Vančina preko ORS-a pokreće postupak za hitnu intervenciju Ministarstva socijalne politike u Beogradu. Po njegovu je viđenju tvrtka dijelila otkaze domaćim radnicima pod izlikom krize, a na njihovo je mjesto zapošljavala novu radnu snagu. Predsjednik ORS-a Vilim Haramija predlaže predsjedništvu Radničke komore da pošalje radnu inspekciju u Belišće, no ni ona ni osječka Inspekcija rada od svibnja do kolovoza 1924. nije intervenirala⁴⁷.

Prvi koji će se sukobiti s vrangelovcima bit će Ličani, doseljeni početkom dvadesetoga stoljeća. U nemirima između tih dviju skupina bit će i mrtvih. Ličani su bili tek doseljena zajednica, a osim radnih zadataka imali su i ulogu obrane interesa poduzeća. Zbog izrazito lošega materijalnoga položaja nisu birali poslove, a bili su zahvalni tvrtki zbog namještenja, besplatnoga stana i ogrjeva. Iako su živjeli u lošijim uvjetima, u radnim sporovima i pregovorima djelovali su neovisno o radničkim povjerenicima.

Institucionalizacijom radničkih povjerenika njihove se pozicije gube, a na te promjene dio njih reagira buntovno. Prije dolaska vrangelovaca lojalnost Ličana se smanjuje, pa iz promjene odnosa poduzeća prema toj skupini nastaju i sukobi. Poput Ličana, i vrangelovci doskora postaju lojalnim članovima ORS-a, jer ih nikakva lojalnost poduzeću ne može natjerati da rade više od 8 sati propisanih zakonom, ako im se za to ne plate prekovremeni sati.⁴⁸

Radnički povjerenici u Belišću postupno postaju trajna ustanova. Zbog prava na slobodan izbor ta je institucija bila neprihvatljiva poslodavcima. Radnici su, naime, mogli birati povjerenike onoga sindikata koji su smatrali kvalitetnijim, što je poslovnu politiku poduzeća učinilo neizvjesnom. U vezi s tim predstavnici ORS-a u Belišću imali su jednake interese kao i poslovodstvo poduzeća. ORS u Belišću nije tolerirao konkurenciju te je njegovim predstavnicima, u tom smislu, odgovaralo često kršenje Zakona o zaštiti radnika u nekim njegovim odredbama. Radnički se povjerenici nisu birali redovito, pa je tako neutralizirana konkurencija te osiguran imunitet izabranim povjerenicima. Izbori za povjerenike održavali su se npr. sredinom travnja 1924., no već iduće godine radne odnose poduzeće je uredilo jednostranim aktom, kojim su uređeni praznici, kazne, »crna knjiga« za buntovno radništvo, što je imalo za posljedicu institucionaliziranje ORS-a u Belišću kao jedinoga radničkoga zastupnika.

Nepisanim sporazumom između radničkih povjerenika i uprave sačuvan je privid samoupravljanja radnika i njihovih predstavnika, no u osnovi, u Belišću su

⁴⁷ DAOS Gutmann, kutija 28. »Hrvat« Zagreb 12. 4. 1924. novinski članak o protestnom štrajku u Belišću.

⁴⁸ Kolar-Dimitrijević 1980: 69.

radnike vodili ljudi čiji je glas ujedno bio i ono najbolje što su radnici mogli dati. Sustav prisile koji bi natjerao tvrtke da mijenjaju praksu u poduzećima i da primjenjuju pravila propisana Zakonom za krupni kapital nije vrijedio. Posljedica je toga bilo učvršćivanje pozicija socijaldemokratskih sindikata u sklopu Radničke komore.

Posebnost Belišća i organiziranost radništva u Gutmannovu poduzeću vidljivi su u činjenici da ondje postoje radnički povjerenici i da se prekovremeni sati radnicima plaćaju. U veljači 1926. provest će se izbori za radničke povjerenike, a 22. srpnja u Belišću će se organizirati i konferencija o položaju radnika u drvenoj industriji. Konferencija je pokazala da se posvuda u toj grani proizvodnje radi 10 do 12 sati, radnicima se ne isplaćuju prekovremeni sati, a institucija radničkoga povjerenika opstoji jedino ako to dopuste poslodavci⁴⁹.

U uvjetima agrarne krize, koja je nakon 1925. bila najvidljivija u padu cijena poljoprivrednih proizvoda, posao nekvalificiranoga radnika bilo je lako zamijeniti radom seljaka koji je bio spreman prihvatiti lošije plaćen rad.⁵⁰ Iako beskompromisni u svojem djelovanju, Gutmanni su ipak znali sačuvati jezgru svojega poduzeća, o čem svjedoči broj zaposlenih radnika tijekom velike gospodarske krize. Broj stalno zaposlenih radnika promijenio se nakon sezonskih poslova u veljači 1931. Sljedeće godine u istom razdoblju njihov se broj smanjio na 792 radnika i 80 namještenika, a zbog redukcije poslovanja radili su samo nekoliko dana u tjednu. Stišavanjem krize u Europi 1933. poduzeće je radno vrijeme povećalo na pet dana tjedno, a krajem iste godine zaposlen je 791 radnik i 83 namještenika. U vrijeme konjunktura krajem 1935. u poduzeću je radilo 899 radnika i 89 namještenika⁵¹.

Borba ORS-a koncentrirala se na prava stalno zaposlenih Beliščana, radnika koji su obrazovanjem, sposobnostima i plaćama bili iznad sezonskih radnika. Podudarnost interesa poslodavaca i ORS-a može se uočiti u činjenici da je tvrtka imala običaj uoči izbora za radničke povjerenike otpuštati radnike koji bi bili glasači neke druge sindikalne organizacije, a potom ih iznova zapošljavati.⁵²

Ta je veza proizlazila isključivo iz koristi koju su poslodavci imali od ORS-a prilikom pregovora s tvrtkom. Sindikat se istodobno za svaku povlasticu morao izboriti vlastitim zauzimanjem i pregovorima. Stalno zaposleni radnici dobivali su stan⁵³, besplatnu struju i 5 hvati drva godišnje. Nadnice kvalificiranih radnika kretale su se

⁴⁹ Kolar-Dimitrijević 1980: 70–71.

⁵⁰ Kolar-Dimitrijević 1980: 71.

⁵¹ Kolar-Dimitrijević 1980: 75–80.

⁵² DAOS Gutmann, kutija 28, omot 240. Postupak mirenja Sindikat – Uprava 1922–1937.

⁵³ Bedenko 1980: 544. Uvjeti života u radničkom naselju nisu bili jednaki. Naselje se sastojalo od prizemnih samostojećih višestambenih zgrada. O kvaliteti njihove gradnje svjedoči da su te kuće i danas u upotrebi. U početku su izgrađena dva reda baraka, a potom je u deset godina izgrađeno pedesetak

od 25 do 61 dinara, polukvalificiranih od 30 do 40, a nekvalificiranih 25 do 30 dinara po danu. Mnogo veće plaće imali su majstori, koji su osim stana dobivali i 1750 do 2000 dinara na mjesec. Među stalno zaposlenim radništvom bilo je oko 150 kvalificiranih i 160 polukvalificiranih radnika, što znači da je i većina stalno zaposlenoga radništva Belišća imala u uvjetima pune proizvodnje poduzeća (6 radnih dana plus nedjelja ako su radili u destilaciji drva) plaću oko 600 dinara. Najslabije plaćen radnik u Jugoslaviji dobivao je 1930. godine mjesečno 260 dinara, a najbolje plaćen radnik 1270 dinara, koliko su i iznosili troškovi života četveročlane radničke obitelji.⁵⁴

Među važnijim pogodnostima koje je ORS izborio za svoje članove, a koji pokazuje razvijeni oblik radničkoga samoupravljanja u Belišću, bio je fond za pomaganje ostarjelih radnika. Fond je osnovan na prijedlog Franje Vančine 17. kolovoza 1928., a ravnatelj poduzeća Arthur Gutmann obvezao se da će u taj fond poduzeće izdvajati isti iznos koliko i radnici, koji su na račun toga fonda izdvajali 1 dinar tjedno od svojih nadnica. Ostarjeli radnici mogli su očekivati barem 300 dinara mjesečno pripomoći.

Na istim pregovorima ORS se izborio i za osnutak konzumne udruge. Ideja za tu organizaciju proizišla je iz činjenice da su trgovci u Belišću svako povišenje nadnica pratili povišenjem cijena u svojim prodavaonicama. Radnički povjerenici su izložili ravnateljstvu stanje koje je svjedočilo o razlici u cijenama, pogotovo cijena kruha, povrća i ostalih namirnica, u trgovinama u Belišću i okolnim mjestima. Umjesto povišenja nadnica, predložene su mjere koje su omogućile radnicima da cijele zime i proljeća, sve do nove žetve, imaju brašno i kruh po jedinstvenoj cijeni. Kako bi za druga zaživjela, Arthur Gutmann je odredio da poduzeće sindikatu posudi beskaamatnu glavnicu za osnutak te zadruge, s time da se uvede sustav koji će *sprječiti da to brašno kupuju i stranci, a da se i osigura, da nabavljeno brašno bude faktički i prodano*. Radnički magazin je sve stalnozaposlene stanovnike Belišća odvojio od tržišnih cijena, pretežito žita, koje su vladale u Valpovu ili Osijeku.⁵⁵

Arhivsko gradivo svjedoči o razlici u odnosu poduzeća prema stručnoj i nestručnoj radnoj snazi. S nestručnom radnom snagom raspolagalo se bahato, a kako je u uvjetima agrarne prenapućenosti i visoke nezaposlenosti bilo viška radne snage, njihov je položaj bio utoliko teži, premda se, za razliku od kvalificirane radne snage, dio njih prehranjivao i uz pomoć prihoda s vlastitih zemljišnih posjeda. Iako je retorika uprave u pregovorima povremeno prelazila u patetične ispade o očinskoj skrbi tvrtke prema svojim radnicima, dogovori su se postizali često u interesu kvalificiranoga rada.

kuća. Već 1893. izgrađeni su škola, dugi redovi radničkih kuća, pošta, telegrafski ured i dvije velike željezničke stanice.

⁵⁴ Mirković 1950: 47; Šimončić-Bobetko 2005: 541–542.

⁵⁵ DAOS Gutmann, kutija 28, omot 236. Radnički pokret 1928. Zapisnik pregovora 17. VIII. 1928.

4. Radikalizacija sindikalnih aktivnosti

Jačanje komunističkih i nacionalističkih sindikata na području Hrvatske povezano je s padom cijena poljoprivrednih proizvoda, agrarnom krizom, porastom broja stanovnika u Kraljevini Jugoslaviji, ali i s većim interesom političkih stranaka oko sindikalnih pokreta.⁵⁶ Nakon gospodarske krize nastupa razdoblje velikih radničkih nemira. Najveći su zamah štrajkovi imali 1936., kada su ugrožavali čitav kapitalistički privredni sustav⁵⁷. Te je godine u sjevernoj Hrvatskoj izbio 241 štrajk s približno 40 000 štrajkača (u cijeloj Jugoslaviji 397 štrajkova s otprilike 87 700 štrajkaša).

Prilikom rasprave o anketi o uređenju radnoga vremena u industrijskim poduzećima, koja se održala u Sarajevu 10. studenog 1937., ministar socijalne politike i narodnoga zdravlja Dragiša Cvetković tvrdio je da problem nezaposlenosti ne postoji kod profesionalnih radnika, već kod viška radnoga stanovništva iz seoske privrede. *Taj višak radne snage silazi u grad, radi periodično, konkurira radnoj snazi profesionalnog radnika, radi uz vrlo nisku plaću. Daje manji radni efekt, te unosi time poremećaj u radne odnose, a često zloupotrebljava radničke institucije, jer se po zakonu tretira kao pravi radnik. Možda takvih pridošlica sa sela, koji traže povremeno zaposlenje, ima nezaposlenih i preko 400 000 ili 500 000, pa možda i 700 000.*⁵⁸

Da bi se stalo na kraj sindikalnim nemirima i ograničila samovolja poslodavaca u organiziranju radnih odnosa, Ministarstvo socijalne politike donosi Uredbu⁵⁹ o utvrđivanju minimalnih nadnica, zaključivanju kolektivnih ugovora i arbitraži. Ključnu ulogu u provedbi te uredbe imale su pojedine banovine, a njihova je nadležnost proizlazila iz činjenice da je zemlja bila nejednako razvijena, pa bi uvođenje jedinstvenih mjera za cijelu Kraljevinu dovelo do sloma određenih proizvodnih grana u lošije razvijenim krajevima. Na području određene administrativne oblasti vlasti su dobile zadatak da pri utvrđivanju minimalne nadnice vode podatke o stvarnom stanju privrednih i socijalnih prilika, a posebno o troškovima života. Kolektivni ugovori

⁵⁶ Matković 1999: 348.

⁵⁷ DAOS Gutmann, kutija 30, omot 253. Minimalne nadnice 1936–1941. »Primjera radi navodimo forsirano stvaranje organizacija u eksploatacijama šuma, gdje se već mjesecima štrajk reda za štrajkom (1936. op a). Momentalno je samo u Slavoniji već tjednima bez posla preko 3000 šumskih radnika. Imajući takvo iskustvo, kako šumski radnici brzo postaju plijen onih agitatora koji su najgrlatiji i koji najviše obećavaju, odnosno kako brzo mijenjaju organizacije ako im dođe neki još veći huškač, mi smo odbili da zaključimo kolektivne ugovore sa šumskim radnicima jer su besmisleni.«

⁵⁸ DAOS Gutmann, kutija 28, omot 232. Radničko pitanje 1938. Konferencija u Sarajevu posvećena radnom vremenu, nadnicama i drugo. Izvještaj sa ankete o radnom vremenu 10. II. 1937.

⁵⁹ DAOS Gutmann, kutija 30, omot 252. Minimalne nadnice 1936–1941. Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja u travnju 1936. na temelju odluke Ministarskog savjeta može donijeti uredbe sa zakonskom snagom, te na temelju toga i rasprave radničkih i poslodavačkih komora određuje način utvrđivanja minimalnih nadnica u vezi sa obaveznim sklapanjem kolektivnih ugovora, pomirenjem i arbitražom.

ri i minimalna nadnica postaju socijalna kategorija, a uključivanjem u njihovu provedbu izvršne vlasti rad je nominalno izjednačen u pregovorima s poslodavcima.

Takva je situacija izazivala nepovjerenje i radničke strane i poslodavaca. Industrijalci su posebno protestirali zbog kolektivnih ugovora koji su trebali vrijediti za svu radnu snagu, dok je, po njihovu iskustvu, većina domaće radne snage bila slabije kvalitete i često nadničarskoga karaktera.⁶⁰ Uredba nije razlikovala kvalificiranoga radnika od seljaka, pridošloga zbog agrarne prenapučenosti, a industrijalci su smatrali da ta kategorija radnika nije na takvoj razini sposobnosti da bi mogla razumjeti obaveze proizašle iz kolektivnih ugovora. S druge strane, radničke komore na zajedničkim sjednicama Centrale svjedoče o tome da su se interesi radnika približili, a da *autoritativni radnički forumi* sve više predstavljaju stavove cijeloga radništva. Borba se koncentrirala na normiranje najnižih nadnica na području cijele države, što se moglo postići isključivo sindikalnim akcijama i kolektivnim ugovorima. Opasnost u provedbi mjera propisanih Uredbom sindikalci su vidjeli u procesu mirenja, koji je bio u nadležnosti arbitrarnih sudova. Ako bi se svi sporovi rješavali mirenjem, tada bi postojala mogućnost administrativne zabrane štrajka. Osim toga, sindikati su, poučeni dotadašnjim iskustvom, smatrali da će u procesu mirenja industrijalci u sudovima imati bezrezervnu podršku.⁶¹

Nepovjerenje između radničkih komora i poslodavaca, nije dovelo do ujedinjavanja sindikata. Umjesto jedinstvenog istupanja,⁶² na području sjeverne Hrvatske česte su pojave antagonizama i suparništava između Hrvatskoga radničkoga saveza (u nastavku HRS) i Ujedinjenoga radničkoga sindikalnoga saveza Jugoslavije (u nastavku URSSJ).⁶³

⁶⁰ DAOS Gutmann, kutija 30. »Obaveza sklapanja kolektivnih ugovora – uvodi se za sva industrijska, zanatska, trgovačka, prometna, rudarska, šumska, zanatska, poljoprivredna, bankarska i slična poduzeća, a koja upošljavaju najmanje 10 radnika. Proširenje tih odredaba na šumska i poljoprivredna poduzeća apsolutno ide predaleko, jer bi time bili obuhvaćeni posve kratkotrajni sezonski poslovi koji rade sa seljacima koji samo od slučaja do slučaja idu na rad. Za taj rad nema nikakvih mogućnosti za sklapanje kolektivnih ugovora, jer ti radovi obično traju samo po nekoliko nedjelja i imaju već svoj običajem izvedeni tip utanačenja, koji doduše predstavlja neke vrste kolektivnog ugovora ad hoc, ali je u bitnom daleko od onoga što traži ova Uredba. Smatramo da se sklapanje kolektivnih ugovora može provesti jedino sa kvalificiranom radnom snagom«.

⁶¹ DAOS Gutmann, kutija 30. Kolektivni ugovori

⁶² Konjević 1981: 140. Prema izvještaju Ministarstva unutrašnjih poslova od 22. X. 1936. KPJ mijenja taktiku u odnosu na HRS i naređuje da se prestane svaka daljnja akcija protiv HRS-a jer bi se na taj način radnici neminovno podijelili na dva fronta i došlo bi do zaoštrenosti. HRS treba podržati u akcijama i postupno ih treba izolirati od njihova fašističkog rukovodstva; 151. Približavanje HRS-a JUGORASU 1. rujna 1938. komuniste odvaja od HRS-a koji kao dio seljačkog pokreta na državnoj razini paktira s drugim režimskim sindikatima. Od ovog vremena HRS polako postaje režimski sindikat u Hrvatskoj, a stanje će kulminirati zabranom URSSJ-a 24. prosinca 1940.

⁶³ URSSJ – u taj sindikat bili su organizirani po strukama industrijsko-obrtnički radnici i privatni namještenici. U početku su u URSSJ bili učlanjeni većinom kvalificirani radnici, ali pod utjecajem komunista i njihova nastojanja da se u sindikatima stvori masovna baza učlanjuju se u nj sve više nekva-

Na prostoru koji je kontrolirala tvrtka Gutmann d. d. promjene u načinu postupanja sindikata osjećale su se u različitim intervalima i s različitim intenzitetom. Tvrtka se sukobljavala s najamnom radnom snagom, čijim je zahtjevima, zbog opsega pokreta, morala barem dijelom izlaziti ususret. Na udaljenijim pogonima sindikati su imali veću slobodu djelovanja, ondje nisu postojale određene društvene veze i kontrola karakteristične za industrijska naselja, pa je utoliko položaj tvrtke bio teži.

U kamenolomu Radlovac, u vlasništvu poduzeća S. H. Gutmann d. d., neda- leko od Orahovice, 2. lipnja 1936. izbio je štrajk. Radnici su bili nezadovoljni brojem zaposlenih u turnusu 1936. godine. Vodstvo radnika optužilo je upravu kamenoloma da je zaposlila samo 60 radnika, dok su ostali sezonski radnici, kojih je bez posla ostalo oko 120, odlučili onemogućiti pokretanje novoga radnog ciklusa. Sindikat je optužio tvrtku da je zaposlila samo jednog radnika organiziranog u organizaciji građevinskih radnika, a nije primljen ni jedan od onih koji su u vodstvu te organizacije, pa iz toga zaključuje da je postupak uprave kamenoloma bio takav *da se rasturi organizacija Saveza građevinskih radnika*.⁶⁴

Radnici su se solidarizirali militantnim metodama; osim zapošljavanja radnika preko sindikalne organizacije zahtijevali su i veće nadnice. Postavili su eksploziv oko pogona kamenoloma i stražare kako se kraj tvornice ili ostalih postrojenja ne bi dogodila kakva šteta. Zadržali su sedamdeset vagona i jednu lokomotivu u vlasništvu SPŽ-a, a vlasti su pokušale intervenirati zbog postavljanja barikada na željezničkoj pruzi, no nakon što su radnici tijelima spriječili promet, žandari se povlače neobavljena posla.⁶⁵

O tim događajima uprava poduzeća 20. lipnja šalje dopis Udruženju industrijalaca za Savsku banovinu u Zagrebu, u kojem se izjavljuje kako bi vlasti morale posvetiti veću pozornost onomu što se događa u Orahovici. *Ne radi toga da radnike privole na rad pod ranijim uvjetima, nego samo u jednom cilju – da tim ljudima postane jasno da državne vlasti ne odobravaju nasilja koja oni čine! Danas postoji u Orahovici (mjesto odakle je većina radnika zaposlenih u kamenolomu Radlovac) vjerovanje, da državne vlasti sa simpatijama prate njihov pokret (uključivo počinjena nasilja). Za to vjerovanje postoje dva razloga: dosadašnje pasivno držanje državnih vlasti prema poči-*

lificirani radnici, pa i sezonski radnici. Vidi Kolar-Dimitrijević 1982: 258. Od 1932. u URSSJ sve više ulaze komunisti i 1936. imaju vodeću ulogu u tom savezu. 1933. URSSJ ima 44 mandata u radničkoj komori u Zagrebu. Kolar-Dimitrijević 1983: 262.; Krekić 1937. Desna struja URSSJ-a, kompromitirana četrnaestogodišnjim upravljanjem radničkim komorama, gubi prevlast nad njima i u tim poremećajima njihova uloga izostaje. Pobjeda URSSJ-a u isto je vrijeme jezgra klasno-borbena usmjerenih radnika i znači neposredan utjecaj komunista.

⁶⁴ Sezonski radnici nisu do tada bili organizirani u sindikate. Radne kampanje dogovarale su se na terenu, a broj zaposlenih proizlazio je iz količine kapitala, koji je pak proizlazio iz količine narudžbe kamena, drveta itd. Sada se nastoji radništvo ujediniti tako da tvrtka mora izaći ususret novonastalom cehu.

⁶⁵ DAOS Gutmann, kutija 29, Izvještaj ing. Brücknera.

njenim nasilnim činima i širenje vijesti (od strane organizatora štrajka) da štrajk treba produžiti dok država ne preuzme kamenolom u svoje ruke.

Nakon pregovora 15. srpnja radnici kao znak dobre volje vraćaju željezničke vagoni i lokomotivu, no radničke su straže oko kamenoloma postrožene. Izvori bliski direkciji poduzeća javljaju kako se *Orahovicom šire fanatične vijesti koje povećavaju nervozu te se čuju izjave o spremnosti da se pogine za radničku stvar. Direkciji poduzeća nije jasno tko i s kojim razlogom raspiruje masu.*⁶⁶

Anarhiju na području trgovišta Orahovica spriječila je tek mogućnost intervencije banske vlasti. Nakon pregovora s predstavnicima uprave 10. srpnja u kancelariji bana Mihaldžića otvorena je mogućnost da se situacija u Orahovici riješi slanjem banova izaslanika s većim brojem žandara (50 do 100 ljudi), *koji će tu ostati na teret općine sve dok ne bude potpun mir*; takav razvoj događaja tek je pridonio smirivanju situacije, no tvrtka je morala izaći ususret dijelu radničkih zahtjeva.⁶⁷

U štrajku je sudjelovalo oko 170 radnika, od kojih je 40 dobrovoljno stupilo u štrajk; ostali su, prema izvještaju uprave kamenoloma, popustili pred teretom buntovne manjine. Nezakonitost samog štrajka vidi se u činjenici da do pokreta nije došlo zbog lošijih nadnica i akordnih zarada, već zbog toga što je tvrtka imala manju potrebu za radnom snagom, jer nije bilo većih narudžbi kamena. Uvidjevši nezakonitost svojega čina, radnici naknadno donose zahtjev za povišenjem nadnica i akordnih zarada. U štrajku je izgubljeno 45 dana, a materijalni gubitci izraženi su u 66 800 radnih sati i 280 000 dinara nadnica. Ukupan broj radnika zaposlenih nakon štrajka bio je jednak početnom u broju koji je predlagala uprava, a štrajkaši su ipak izborili 5% povišice. Vlasti koje su direktno intervenirale u štrajku nisu prelazile nadležnost sreskog načelnništva u Našicama i Inspekcije rada u Osijeku, što je kancelariji poduzeća dokazalo, da su vlasti pasivno promatrale štrajk, a imovinu građana ostavile nezaštićenom.

Promjene u sindikalnom pokretu i intenzitetu akcija osjećale su se i u središtu poduzeća. Gutmanni u rujnu 1936. dopuštaju organiziranje HRS-a u Belišću. Tomu je prethodilo razdoblje u kojem je valpovački ogranak Hrvatske seljačke stranke (HSS) vršio pritisak na tvrtku da se osnuje sindikat, no izgleda da ih je jedno vrijeme

⁶⁶ DAOS Gutmann, kutija 29. Izvještaj ing. Brücknera. Napomena za pregovore s radnicima u Orahovici (poseban spis), »17. 7. 1936. Belišće – Radnici su u jednom bolesnom psihičkom stanju. Pošto izgleda da imaju povjerenje u inspektora ing. Mladine, zamoljena je Banska uprava da on bude izaslan u Orahovicu te radnicima jasno i iskreno izloži pravo stanje stvari. Karakteristično je, da je prilikom uklanjanja barikada vođa lijevog krila Ivan Troha gorko plakao, barikade prikazivao kao radničku svetinju. Treba imati u vidu da je ovaj čovjek potpuno fanatiziran, da sanja o tome kako će poginuti za radnička prava. Inače je vrijedan i razuman čovjek bio«.

⁶⁷ DAOS Gutmann, kutija 29, omot 245. Radlovac »...O svemu tome obaviješten je Podsavez građevinskih radnika, uz upozorenje: da će sve eventualne štete snositi članovi Tarifnog i štrajkaškog odbora sami«.

tvrtka ignorirala. Simpatizera tog sindikata u ravničarskom kraju bilo je iz redova nekvalificiranih radnika iz okolnih sela, a pritisak je vršen iz odvjetničke kancelarije Stjepana Hefera,⁶⁸ istaknutog člana HSS-a. U isto vrijeme položaj ORS-a slabi u Belišću. Franjo Vančina, koji je godinama predstavljao okosnicu pregovora povjerenika s upravom, postaje predmetom napada kampanje HRS-a. Vančina je počeo simpatizirati URSSJ, što je poduzeće navelo da se osnuje HRS u Belišću.⁶⁹

Razvoj HRS-a od ponovnog osnutka 1935. bit će povezan s bujajućim seljačkim pokretom. Ideologija HRS-a okupljala je radnike na hrvatskom pitanju, iz čega je slijedila vezanost sindikalnog pokreta borbenog tipa uz nacionalno tvorbenu ideologiju. *Zbog toga HRS, u taboru hrvatske buržoazije spada u one elemente koji su svakog časa spremni da budu nosioci jednog specifično našeg fašizma.* Teži ujedinjenju radničkih i nacionalističkih zahtjeva i može ga se usporediti s kulturbundom.⁷⁰

Unutrašnja diferencijacija HRS-a rezultirala je podjelom pa od 1937. u sindikatu prevladava desna struja, pa čak i donekle neprimjetno simpatiziranje ustaškog pokreta.⁷¹ Od kraja 1939. do travnja 1941. HRS uz pomoć organa vlasti bio je vladajući sindikat na području Banovine Hrvatske, koji je imao sve privilegije službene sindikalne organizacije, ali ne i potpuno slobodne inicijative u sindikalnom djelovanju.⁷²

Od osnivanja HRS-a, u Belišću se odvijao sukob između tradicionalno jakih ORS-ovaca i lokalne ćelije Hrvatske seljačke stranke u Valpovu. Borbu tih dvaju sindikata obilježavao je izrazit govor mržnje, prijetnje, vrijeđanja i nasilja, prije svega od strane HRS-a. U taj sukob rukovodstvo ORS-a stupilo je nesporno, *istrošene retorike i bez podrške središnjice u Zagrebu.*⁷³

Sukob se rasplamsao oko prava na upravljanje Radničkim domom. Prema statutu, Domom su upravljali radnički povjerenici, kojih su većinu imali predstavnici ORS-a. Kako je ORS sprječavao konkurenciji prilaz Radničkom domu, HRS-ovi predstavnici morali su se okupljati u skućenom prostoru obližnje gostionice. Ondje nisu postojali uvjeti za jaču agitaciju tako da nisu bili u mogućnosti okupiti veći broj radnika u članstvo. Na sastanku radničkih povjerenika s upravom ORS-ovci izjavljuju *da im HRS ne smeta, no da nekako moraju odgovoriti na uvrede koje od vodstva ovog sindikata dolaze.* Tajnik poduzeća izjavljuje da ga sukob tih dviju organizacija zabri-

⁶⁸ Kolar-Dimitrijević 1980: 86. Hefer će kao istaknuti HSS-ovac, blizak ustaškoj ideologiji, u vrijeme NDH zauzeti mjesto župana Baranje sa sjedištem u Osijeku.

⁶⁹ Kolar-Dimitrijević 1980: 86.

⁷⁰ Konjević 1981: 138.

⁷¹ Janjatović 1983: 84–85., Konjević 1981: 128. HRS se označava kao nacionalni sindikat, no ustvari je ekspozitura HSS-a, odnosno sredstvo njezine radničke politike.

⁷² Janjatović 1983: 83.

⁷³ Kolar-Dimitrijević 1980.

njava i smatra da bi njegov nastavak bio na štetu rada u tvornici, što poduzeće ne može trpjeti. Nadalje upućuje predstavnike HRS-a da pokušaju direktnim sporazumom s ORS-om riješiti taj problem.⁷⁴

HRS je prve radničke povjerenike dobio tek na izborima u veljači 1937. Prema rezultatima, HRS je dobio 4 povjerenika, dok je 10 povjereničkih mjesta dobio ORS.⁷⁵ No sukob je već bio izmaknuo kontroli, pa je na dan proglašenja rezultata došlo do krvavog obračuna tih organizacija. U sukobu je poginuo Franjo Vančina,⁷⁶ a o razmjerima urote i o direktnim nalogodavcima može se samo pretpostavljati. Glasine iz onog vremena, koliko mogu objektivno svjedočiti, govore da je sukob prenesen i na upravu, pa je i ondje bilo različitih konfrontacija i povezivanja s pojedinim sindikatima. U pozadinu možemo staviti i Vančinino djelovanje kao općinskog poslanika. Predstavljao je radničku listu na izborima za općinu Belišće, a protukandidat njegove liste bio je djelatnik tvrtke i član uprave inž. Hofmann, kandidat HSS-a. Na tim je izborima HSS dobio 328 glasova, dok je Vančinina lista pobijedila s 368 glasova.⁷⁷

Već pred sljedeće izbore za radničke povjerenike nastavlja se obračun radnika i seljaka koje je okupljao HRS te kvalificirane radne snage koju je okupljao ORS. Te je izbore karakterizirala predizborna retorika, koja je zbog svojeg zamaha zahtijevala upletanje uprave. O tim događajima govori zapisnik sastavljen 8. veljače 1938. u uredu Direkcije poduzeća, uz angažman čitavog ravnateljstva i svih radničkih poslanika HRS-a i ORS-a.

Pokušaj tajnika poduzeća da objasni pridošloj sindikalnoj organizaciji kako funkcioniraju odnosi između uprave i radnika nije naišao na plodno tlo. Konstatira da je došlo do gubitka povjerenja, *da dobrobit radnika ovisi od povoljne situacije i povoljnog rada poduzeća; da se u Belišću mnogo više može postići trezvenim radom, uviđavnošću i nastojanjem za lojalnom suradnjom. Zato se ovdje prestalo s doktrinarnim napadajima na kapitalizam koji »sisa krv radnika« i ne čuju se slične demagoške fraze.*⁷⁸

⁷⁴ DAOS Gutmann, kutija 32, omot 271. Kolektivni ugovori 1935–1935., Zapisnik sjednice posloводства poduzeća radničkim povjerenicima i predstavnicima HRS-a, 25. rujna 1936.

⁷⁵ DAOS Gutmann, kutija 30, omot 256. Radnički povjerenici 1925. do 1941., Lista povjerenika izabranih u »S. H. Gutmann d.d.« 14. 2. 1937.

⁷⁶ Kolar-Dimitrijević 1980: 87.

⁷⁷ DAOS Gutmann, kutija 9, omot 69. Spisi načelnika 1927., Sporazum. Općina Belišće nastaje 1927. na poticaj tvrtke, zbog prevelikih prireza kojima je općina Valpovo opterećivala proračun poduzeća. Od početka općina je imala dvije političke stranke. Predstavnik radnika i predstavnik niže uprave s Dožudićem na čelu na prvim izborima većinu dobiva radnička stranka. Predizborna kampanja protiv Vančine mogla je rezultirati i njegovim ubojstvom, zanimljivo je nadalje da je te večeri kada je ubijen i sam Vančina imao revolver u rukama, je li znao o namjerama ubojice ili je i prije bilo fizičkih napada na njega i članove ORS-a izvori ne potvrđuju.

⁷⁸ DAOS Gutmann, kutija 29, fascikl 240. Postupak pomirenja Sindikat–Uprava 1922–1937., Zapisnik od 8. II. 1938.

Dožudić nadalje citira kako se na jednom skupu moglo čuti kako budući povjerenici pozivaju belišćanske radnike da pokažu *židovskom kapitalu – kako se njihova organizacija brine za boljitak opljačkanog radničkog naroda, kako im je dosta židovsko-mađarskog kapitala koji siše narodu krv, koji je srušio šume, pare odnio van granice, tako da će radnici ostati bez korice kruha.*⁷⁹

S druge strane u tim previranjima i ORS-ovi predstavnici oštre retoriku. Potiču ideju radničke solidarnosti radi homogeniziranja nacionalno šarolikog stanovništva Belišća, što je bilo izraz kako stvarne narodnosne situacije u Belišću tako i priklanjanja politici URSSJ-a, koja je težila pridobivanju i hrvatskih glasova.⁸⁰ Optužuju vlasnike poduzeća da se žure što prije oboriti slavonske šume jer se boje da će zakonodavne vlasti te šume zaštititi, odnosno sačuvati ih u interesu radnika. ORS-ova demagogija motivirana je činjenicom da je 1937. u Belišću prestala raditi pilana, a balvani su se direktno iz šuma izvozili u Mađarsku i Austriju. ORS podnosi molbu ministru trgovine i industrije Milanu Vrbaniću, ministru šuma i ruda Bogoljubu Kujundžiću te ministru socijalne politike Dragiši Cvetkoviću, tražeći da se izvoz balvana zabrani, jer je time 250 radnika ostalo bez posla.⁸¹

Direkcija zaključuje kako je radničko pitanje ušlo u fazu demagoške agitacije: *Ako bi se nastavilo tim i takvim postupkom – može vrlo brzo biti pokvaren onaj dobar odnos koji je u toku mnogo godina stvoren između poduzeća i radnika, a koji je najviše počivao na našem vjerovanju da vode radnika pošteno i ozbiljno nastoje da se uvijek nađe kompromis između interesa radnika i poduzeća.*⁸²

U pozadini tog štrajka mogu se čitati i promjene nastale u kancelariji poduzeća. Sindikalni povjerenici otvoreno optužuju upravu da *neka gospoda iz Direkcije pomažu jednu radničku organizaciju, a neki šefovi odjeljenja i činovnici da podupiru drugu radničku organizaciju.*⁸³ Rezultat izbora za radničke povjerenike i dalje je poka-

⁷⁹ DAOS Gutmann, Zapisnik od 8. II. 1938. i kutija 29, fascikl 246. Radnički pokret u Belišću 1938., prepiska s Heferom, odvjetnikom HRS iz Osijeka, »Uoči izbora Majtanić Franjo HRS: Dosta je tog stranog nezasićenog židovsko-mađarskog kapitala, koji nam krv sisa. Pokažimo sutra svijest crvenu u džep, a žutu unutra«, »Braćo i drugovi!, Združimo naše snage da pokažemo ovom židovskom kapitalu da smo u stanju učiniti sve za korist i boljitak našeg opljačkanog hrvatskog radnog naroda. Uništite naše šumsko dobro, pare odnesoše van granice, a mi ćemo ostati bez korice kruha.«

⁸⁰ Konjević 1981: 141. »...s napadima na HRS samo sipamo ulje na vatru, pružamo materijal HRS-u da nas pred radničkim masama prikazuje, kao protivnike oslobodilačke borbe hrvatskog naroda, dovodeći nas time u sukob s hrvatskim radnicima. Time i nehotice pomažemo HRS-u... Vrlo mlada radnička klasa Hrvatske naročito industrijski radnici... ima još vrlo slabu klasnu i političku svest. Najveća pogreška ORS-a u ocjeni HRS sastoji se u tome, da oni trpaju u jedan koš kako radnike koji idu u HRS tako i pokretače HRS-a i sve ih skupa nazivaju fašistima. A to je netočno. To je kleveta za hrvatske radnike...«

⁸¹ Kolar-Dimitrijević 1980: 91.

⁸² DAOS Gutmann, kutija 29, omot 240. Zapisnik od 8. 2. 1938., kutija 28.

⁸³ Kolar-Dimitrijević 1980: 103. U tom razdoblju vidljiv je sukob između nižeg činovništva, koje je mahom bilo hrvatske narodnosti, i višeg činovništva, koje su ovi gledali kao strance. Dožudić je u toj

živao snagu ORS-a. Od 734 upisanih radnika izborima je pristupilo njih 676, HRS je dobio samo 4 povjerenika, dok ih je ORS dobio 10. Iako je HRS-ova agitacija bila konstantna, kvalificirani radnici i kolonisti nevoljko su ulazili u HRS, u kojem su dominirali seljaci-radnici iz okolice Belišća.⁸⁴ Izvori svjedoče da je i kod tih izbora bilo upletanja Direkcije u broj glasača, jer se nanovo prosvjedovalo zbog otpuštanja radnika simpatizera HRS-a.⁸⁵

Do odlučujuće bitke između tih dviju organizacija došlo je tek 1939. godine. U tom razdoblju omjer HRS-a i ORS-a bio je 1 : 1 po broju radničkih povjerenika. U srpnju su HRS i ORS pokrenuli tarifni pokret, u kojem je glavni zahtjev bio povećanje zarade za 15%. Uprava je odbila sve zahtjeve, pa je HRS krenuo u štrajk, koji je ORS prihvatio iz solidarnosti. Tijekom štrajka hranu su radnicima trebali dobavljati seljaci iz okolnih sela. Štrajk je trajao do 19. rujna, a seljaci su u tom razdoblju podijelili više od 50 metričkih centi raznovrsne hrane. Problem je nastao u raspodjeli hrane, koje su članovi ORS-a dobili manje ili gotovo ništa, pa kada su iscrpili sva sredstva iz svojeg potpornog fonda (23 913 dinara), ostali su bez sredstava za život. Vodstvo ORS-a namjeravalo je prekinuti štrajk, pa je došlo do novog sukoba s HRS-om, koji je ORS-ovce proglasilo izdajnicima.⁸⁶

Uvidjevši da je ORS u raspadu, njegovi članovi (Stjepan Šrepfler stariji i Adam Dvoržak) pokreću akciju radi prelaska cjelokupnog članstva u redove URSSJ-a. U Belišću se 11. rujna 1939. trebala održati radnička skupština na kojoj bi se raspravljalo i riješilo ovo pitanje. Saznavši za namjere ORS-a, HRS je angažirao pripadnike Seljačke zaštite, koji su oružjem i batinama onemogućavali radnicima i njihovim vođama pristup Radničkom domu. Razvila se tučnjava, nakon čega je žandarmerija rastjerala okupljene radnike.⁸⁷

5. Kraj Gutmannove ere (dva štrajka)

Već u travnju 1918. trgovačka tvrtka S. H. Gutmann pretvorena je u dioničko društvo. Na taj način stvorena je mogućnost dokapitalizacije poduzeća izravnim ula-

podjeli, kao Srbin, pripadao strancima. U tom razdoblju demagogija HRS-a bila je šovinistička, dok je demagogija ORS-a bila inkluzivna i usmjerena na klasnu retoriku.

⁸⁴ Kolar-Dimitrijević 1980: 91–92.

⁸⁵ DAOS Gutmann, kutija 28, omot 240. Postupak mirenja Sindikat – Uprava 1922–1937., dopis odvjetnika Hefera »...Primio sam s mnogo strana upozorenja od strane radnika da poduzeće kod otpuštanja radništva otkazuje uglavnom članovima HRS-a«. Isto, *Hrvatski list* iz Osijeka od 31. I. 1938. pod naslovom »Lice i naliče izbora radničkih povjerenika u Belišću«: Rezultat prigodom izbora radničkih povjerenika dana 25. I. bio je 468 glasova za ORS, a za HRS 207. Taj list se ispričava zbog krivo napisanih podataka u članku od 26. I., kada je napisano: »... kako je u Belišću vladao veliki interes za ove izbore. Čudno je međutim, da se svake godine otpuštaju radnici s onih odjeljenja u kojima je zaposleno najviše članova HRS-a, kao primjerice sa skladišta (Materialplatz), s pilane, »Drave« itd.

⁸⁶ Kolar-Dimitrijević 1980: 94–96.

⁸⁷ Kolar-Dimitrijević 1980: 97.

ganjima prodajom udjela, a ta je praksa karakteristična i za druge veleposjede u vlasništvu građana, koji su bili obiteljski vezani za Austriju i Mađarsku, pa tako i podložni kritici da su državljani neprijateljskih zemalja. Veleposjed obitelji Pejačević iz Našica bio je protokoliran kao Krndija d. d., čime je izbjegnuta nacionalizacija latifundija, odnosno dijela nepokretne imovine i sredstava za proizvodnju. Šumski posjed bio je pod državnim sekvestrom.

Tijekom velike gospodarske krize položaj veleposjeda i velikih industrijskih postrojenja mijenjao se u odnosu na opću političku situaciju. Stručna javnost,⁸⁸ Šumarski fakultet u Zagrebu, Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja,⁸⁹ prihvaćaju stajalište da je industrija društvena djelatnost koja bi trebala biti u funkciji općeg napretka zemlje. *Industrija bi se trebala podizati isključivo u cilju narodne odbrane, a žrtve i teret toga trebala bi doprinijeti cijela nacija u vidu direktnih potpora takvim industrijama.*⁹⁰ Iznosi se stajalište da strani kapital u zemlji ne sudjeluje u obrani interesa stanovništva Kraljevine, a Narodna banka donosi propise o obaveznom upisu dionica, kojim bi se institucionalno kontrolirala prodaja i kupnja udjela dioničkih društava te isplata dividendi.⁹¹

Na taj su način nepropisno prodane dionice gubile svoju pravnu valjanost, a dalekosežnost tih mjera dovela je do isključivanja dokapitaliziranih vrijednosti od datuma donošenja uredbe. U tom potezu vlasti čita se akcija kojoj je bio cilj spriječiti slobodno izvlačenje kapitala iz zemlje putem isplata dividendi. Ta pojava svjedoči o klimi koja je nastala u zemlji nakon gospodarske krize.

Nesigurnost poslovanja, izostajanje potpore koju je strani kapital imao u zemlji posebno će doći do izražaja upravo na primjeru štrajkova vođenih pred kraj rata.

⁸⁸ DAOS Gutmann kutija 35, Novinski članci, omot 8. Revizija carinske tarife 1930. godine, Predavanje profesora Šumarskog fakulteta iz Zagreba, dr. Poštića.

⁸⁹ Kolar-Dimitrijević 1982: 258. »... ministar socijalne politike i narodnog zdravlja Andrej Gosar iznosi slične stavove o štetnosti industrije, jer ona dovodi do istih problema koje imaju razvijene zemlje zapadne Europe, od ekološke neuravnoteženosti, stvaranja proletarijata itd. Smatra da je država pozvana da prekine s industrijskim protekcionizmom te da se industrija decentralizira, čime bi se ovoj privrednoj grani dali okviri koje može vlastitim sredstvima obraniti, bez opterećivanja nacionalne ekonomije (koja je agrarna).«

⁹⁰ DAOS Gutmann kutija 35, Novinski članci, omot 8. Revizija carinske tarife 1930. godine, Predavanje profesora Šumarskog fakulteta iz Zagreba, dr. Poštića.

⁹¹ DAOS Gutmann kutija I, omot 19., Trgovinsko-industrijska komora u Osijeku, broj 8726/1939. Prema rješenju ministra financija 18. listopada 1939. godine sva dioničarska društva čija se poduzeća nalaze u zemlji, a dionice su im bile, ili se nalaze potpuno odnosno djelomično u vlasništvu stranih državljana, bila su dužna izvršiti prijavu o tome deviznoj direkciji Narodne banke. Nikakva isplata dividendi nije se smjela provoditi bez znanja devizne direkcije, čime se htjelo zaustaviti otjecanje deviza iz države. Za dionice stranih vlasnika moralo se točno prikazati kako su njihovi vlasnici došli do istih, tj. upisom i uplatom prilikom osnivanja društva, ili kasnijom kupnjom. U oba slučaja bilo je važno navesti način na koji su strani vlasnici unijeli potrebne iznose za upis odnosno kupovinu dionica te kako se postupilo s uvezenim devizama.

Tomu je umnogome pridonijela opća vanjskopolitička situacija na Balkanu, jačanjem nacističke Njemačke u privredi sjeverne Hrvatske i slabljenjem pravnog poretka.⁹²

Štrajkovi pred rat indirektno svjedoče o krupnim promjenama u načinu djelovanja sindikata i njihovih patrona, potom državnih institucija i njihovu pravu da interveniraju ondje gdje smatraju da je to potrebno, no isto tako o potpunoj nemoći poduzeća da organizira poslovanje zbog gubitka potpore izvršne vlasti.

U Orahovici u travnju 1940. ponovno dolazi do štrajka. Nakon dvije pomirbene rasprave, obavljene 29. ožujka i 3. travnja, radnici 4. travnja stupaju u štrajk. Na dan štrajka obustavljen je rad u kamenolomu Radlovac i na dijelu industrijske pruge SPŽ-a. Po izaslaniku HRS-a Koprčini iz Đurđenovca, koji je predvodio neorganizirano radništvo u kamenolomu, štrajkaši iznose zahtjev za povišenjem nadnica od 48%, no poduzeće ga odbija.

Iz korespondencije između inž. Brücknera, direktora proizvodnje u kamenolomu Radlovac, i tajnika Dožudića saznaje se da je dio radnika za nastavak posla, dok se drugi tomu protive, pa se zaključuje da se mnogi pod pritiskom manjine ne usude izjasniti. Brückner iznosi kako postoji dio radništva kojem ne odgovara termin rada u kamenolomu, pri čem misli na dio radnika koji posjeduju nešto zemlje, pa im ne odgovara pokretanje ikakvog posla pred žetvu. *Mnogi događaji, koji leže izvan pokreta štrajka, a koji se odigravaju među pučanstvom Orahovice, jako utječu na tok događaja štrajka. Tu se radi o stvarima koje slične anarhiju, a da se protiv toga ništa ne poduzima, odnosno sve ostaje nekažnjeno. Osim događaja sa školom, gdje je oko 200 ljudi (većina naših štrajakajućih radnika) provadilo u školu tražeći odstranjenje ravnajućeg učitelja, dogodilo se ovih dana opet nešto što ilustrira ovdašnje prilike. Trebala se provesti sudbena deložacija ovdašnjeg hotelijera Paškalića, jer je kuća na dražbi prodana, oko 150 ljudi (opet većina naših radnika) spriječilo je ovo sudbeno djelovanje. Ljudi su prijetili pa je sudac morao otići ne obavljenog posla.*⁹³

Proces mirenja povjerenika i tvrtke u tom je slučaju proveden na temelju zakonom određene procedure, no izvještaj inž. Brücknera svjedoči o organiziranosti radnika-seljaka i o zanimljivim razlozima kojima je objašnjavao uzrok obustave rada. Zaposlenici su smatrali da će vlasti intervenirati u njihovu korist. Nakon 45 dana izgubljenih u štrajku, institucije koje su sudjelovale u pregovorima s predstavnicima štrajkaša nisu prelazile nadležnost Općinskog načelnika u Našicama i Inspekcije rada u Osijeku. Štrajk je prekinut nakon završenih poljodjelskih poslova, no zaustavljanje

⁹² Kolar-Dimitrijević 1976: 221.

⁹³ DAOS Gutmann, kutija 247. Štrajk 1940. omot – postupak mirenja i novi podaci 1940. Izvještaj inž. Brücknera

prometa na dijelu željezničke mreže i sprječavanje pristupa privatnom vlasništvu prošlo je bez sankcija.⁹⁴

Dolaskom novog sindikata u Belišće mijenjali su se i odnosi toga sindikata prema upravi. Uz razgranatu podružnicu HSS-a, niže činovništvo zaposleno u poduzeću prvi se put organiziralo te je, osnivanjem podružnice Saveza hrvatskih privatnih namještenika započelo akciju za poboljšanje uvjeta rada. Sindikat je okupljao niže činovništvo, nezadovoljno i zakinuto u odnosu na više činovnike, koji su po njihovu mišljenju bili stranci,⁹⁵ a klima koja je vladala, sigurnost koju su pokazivali štrajkaši u akciji, svjedoče o svijesti radništva da će Gutmannov posjed biti nacionaliziran.⁹⁶

Pobuna nižeg činovništva uvjetovat će i daljnje nemire u pogonima poduzeća. Početkom ožujka 1941. Viktor Gutmann⁹⁷ daje otkaz Josipu Čosiću zbog pristupanja HRS-u. Gutmann je objašnjavao da je Čosićev *posao noćnog čuvara posao od povjerenja te da će mu pronaći posao u poduzeću gdje će moći biti u sindikalnoj organizaciji*. Na tu akciju uprave HRS obustavlja rad u tvornici. Organizatori štrajka okupljaju nekoliko stotina radnika pred zgradom ravnateljstva, protestiraju protiv otkaza njihovu kolegi, potom upadaju u prostorije uprave.

Ravnateljstvo je držalo da je otkaz Josipu Čosiću uslijedio uz održanje svih zakonskih propisa, no zbog upadanja radnika u prostorije ravnateljstva i zbog prijetnji nasilnim radnjama, uprava je morala udovoljiti zahtjevu radništva i Čosića ostaviti na poslu. Pod prijetnjom, ravnateljstvo prihvaća stajalište predstavnika HRS-a da se spor rješava pred Radnim sudom, odnosno sudu bi se postavilo pitanje je li poduzeće S. H. Gutmann d. d. imalo pravo otkazati službu Čosiću uz otkazni rok od 14 dana.

Radni sud u Osijeku 16. ožujka 1941. odgovara kako on nije nadležan u rješavanju toga spora *jer se ovdje ne radi o sporu radi općih uvjeta rada i plaća između posloprimca i poslodavca, već o otpustu nekih radnika iz službe te isplate nadnice*. U konzultacijama od 20. ožujka s odvjetnikom Fišerom iz Osijeka, koji je zastupao poduzeće

⁹⁴ DAOS Gutmann, kutija 247. Štrajk 1940. oмот – postupak mirenja i novi podaci 1940. Štrajk je pokrenut u veoma kritičnom trenutku za poduzeće. Tvrtka je morala isporučiti kamen Ministarstvu obrane, a kako ih je uz rok isporuke vezao i ugovor (dakle nije bilo prodaje po licitaciji) i zatezne kamate, svakim kašnjenjem s isporukom povećavala se i cijena proizvodnje. U takvim uvjetima ni jedna tvrtka nema druge mogućnosti nego pokrenuti posao sa štrajkbreherima.

⁹⁵ Kolar-Dimitrijević 1980: 103.

⁹⁶ Otkupom dionica od strane države, zanemarivanjem dioničarskih udjela koji su nepropisno prodani engleskim i američkim dioničarima, koji udjele kupuju od Czuczke.

⁹⁷ Viktor Gutmann (Beč, 3. X. 1891 – Belišće, 1945), inženjer i industrijalac, veleposjednik. Bio je jedan od optuženih za korupciju u čuvenoj aferi Našička d. d. 1935. godine, u kojoj je nepravomoćno osuđen na godinu i četiri mjeseca zatvora, da bi poslije ta presuda bila poništena. Nakon rata bio je optužen za veleizdaju i ubijen od strane novih vlasti. Vidi FRAJTAG 1982., Gutmann kutija 1., oмот 13. Izjave o vlasništvu dionica.

pred Radnim sudom u Osijeku, posloводство poduzeća postavlja pitanje komu da se obrati radi tog spora, *jer ako ovako stvari ostanu, tada bi to bio opasan presedan za ostale buduće sporove s radnicima.*⁹⁸

Predstavnik radnika Jure Majer izjavljuje kako je radništvu jasno *da se je po zakonu trebalo prije štrajka pokušati pomiriti i da to mirenje treba provesti upravna vlast. Ipak mi smo se odlučili da provedemo štrajk zato što se ni firma Gutmann d.d. nije držala Uredbe, nego je otpustila druga Čosića, iako smo upozoravali firmu da postoji naredba da se svi noćobdije i poslužitelji smiju udruživati u organizacije po vlastitoj volji. Dok je firma zauzela stajalište da ovi ne smiju biti organizirani u nijednoj organizaciji. Mi smatramo da je Čosić otpušten zato što se je organizirao u HRS.*⁹⁹

Poduzeće je u analizi toga slučaja došlo do zaključka da su za rješenje spora postojale dvije mogućnosti, od kojih ni jedna nije uistinu mogla riješiti problem. Jedna od njih bila bi uključivanje banske vlasti, koja bi prema članku 14. Uredbe o rješavanju radnih sporova trebala odrediti postupak pred Radnim sudom, a druga da se stvar direktno preda Radnom sudu u Zagrebu. Kako u slučaju protestnog štrajka nije uredovala žandarmerija, isto uvelike govori u kakvom su stanju bile institucije banovinske vlasti.¹⁰⁰

Zaključak

Promjenom državnih okvira, nastankom južnoslavenske države, sindikalno pitanje dobilo je solidnu osnovu za zakonsko djelovanje. Iako se u nizu slučajeva, na primjeru odnosa tvrtke Gutmann d. d. prema radništvu, pokazuje slabost sindikalnih pregovarača pred interesima krupnoga kapitala i državnih vlasti, postojanje Radničke komore svjedoči o trajnim institucijama i kadrovima koji pokušavaju zaštititi socijalna prava radne snage.

Međuratno razdoblje ipak karakteriziraju neki pomaci u industrijskom razvoju zemlje, no taj rast nije u uvjetima gospodarske krize mogao apsorbirati potrebu nezaposlenih za radnim mjestima. Uz kronične probleme nacionalne integracije prostora nove države, u tim je procesima zahvaćeno i sindikalno pitanje. Jačanjem pozicija HSS-a vidljiva je afirmacija stranke u sindikalnim aktivnostima, HRS u svojim akcijama dobiva potporu, kako političku tako i fizičku, u svojstvu Seljačke zaštite, koja prethodi i žandarmeriji u svojim akcijama. Takve promjene proizlaze iz novih društvenih uvjeta, nastalih cezaropapističkim diktaturama, karakterističnih za područja srednje Europe, od Njemačke, Mađarske, Italije do Jugoslavije, pa iz toga dola-

⁹⁸ DAOS Gutmann, kutija 29, omot 248. »Protestni štrajk u Belišću 4. 3. i 5. 3. 1941.«

⁹⁹ DAOS Gutmann, kutija 29, omot 248. »Protestni štrajk u Belišću ...«

¹⁰⁰ DAOS Gutmann, kutija 29, omot 248.

zi do slabljenja pozicija pravog sustava zemlje, a tako i reformističkih, socijaldemokratskih sindikata, prema autoritarnim pokretima i kapitalu, koji je dobio zaštitu korporativne države.

Nepostojanje jedinstva u sindikalnom djelovanju svakako pokazuje i razlike u sindikalnom članstvu, od kvalificirane do nekvalificirane radne snage. Nekvalificiranu radnu snagu u Belišću je predvodilo rukovodstvo koje je prihvaćalo borbene elemente u sindikalnim akcijama, u doba prevrata 1918. vodilo ih je komunističko rukovodstvo, a pred kraj Kraljevine Jugoslavije vodstvo seljačkog pokreta u Hrvatskoj.

Kvalificirana radna snaga u Belišću zadržala je svoj reformistički karakter. Takva pozicija proizlazila je iz iskustva koje su radnici imali u dugogodišnjim pregovorima s tvrtkom Gutmann d. d., koja je tolerirala samo takav oblik sindikalnog udruživanja. Uz sve te uvjete radništvo je svoje interese ostvarivalo različitim tarifnim pokretima, u njihovu krugu nastali su različiti potporni fondovi, sindikalni magazini, skrb o uređenju naselja te inicijativa za izgradnju srednje tehničke škole.

POPIS LITERATURE

Izvori

Državni arhiv u Osijeku, fond 241 S. H. Gutmann d. d.

Državni arhiv u Osijeku, fond 123 Kazneno-pravni spisi.

Državni arhiv u Osijeku, rukopis Povijest radničkog pokreta Osijeka i okolice (1867–1945)

Novine *Jug*, 12. VIII. 1919, br. 155. Nacionalizacija baruna Gutmanna

Objavljena literatura

Bedenko, Vladimir: Belišće – razvoj naselja. U: Josip Roglić (ur.), *Zbornik Kombinata Belišće*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Centar za znanstveni rad Osijek. Osijek 1980, str. 543–546.

Hakenberg, Josip: Povijesni osvrt na bivšu Slavonsko-podravsku željeznicu (SPŽ). U: Josip Roglić (ur.), *Zbornik Kombinata Belišće*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Centar za znanstveni rad Osijek. Osijek 1980, str. 199–220.

Firinger, Kamilo: Rijeka Drava kao činilac gospodarskog razvitka Slavonije. U: Josip Roglić (ur.), *Zbornik Kombinata Belišće*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Centar za znanstveni rad Osijek. Osijek 1980, str. 149–156.

Frajtag, Zdenka: Porodično stablo obitelji Gutmann. *Godišnjak. Glasilo muzeja u Belišću* 6 (1982), str. 20–21.

Janjatović, Bosiljka: *Politika HSS-a prema radničkoj klasi – HRS 1921. – 1941.* Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb 1983.

Karaman, Igor: *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800–1941.)*. Naprijed, Zagreb 1991.

Kerecsenyi, Edit: Uloga tvrtke H. S. Gutmann u razvitku kapitalizma u Mađarskoj. U: Josip Roglić (ur.), *Zbornik Kombinata Belišće*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Centar za znanstveni rad Osijek. Osijek 1980, str. 195–198.

Klepac, Dušan, **Dekanić**, Ivo, **Rauš**, Đuro. Šumsko bogatstvo Slavonije i gravitacijskog područja »Belišća« u vrijeme postanka »Kombinata Belišće« i danas. U: Josip Roglić (ur.), *Zbornik Kombinata Belišće*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Centar za znanstveni rad Osijek. Osijek 1980, str. 33–68.

Kolar-Dimitrijević, Mira, Utjecaj fašizma na ekonomsko-socijalnu politiku Hrvatske do travnja 1941. U: Inoslav Bešker (ur.), *Fašizam i neofašizam*. Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagre-

bu i Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske. Zagreb 1976, str. 220–227.

Kolar-Dimitrijević, Mira: Drvno industrijsko poduzeće »S. H. Gutmann« u Belišću i njegovo radništvo do 1941. godine. *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*. Slavonski Brod 1980, str. 51–105.

Kolar-Dimitrijević, Mira: Položaj radnika sjeverne Hrvatske u vrijeme Savske banovine. *Povijesni prilozi*. 1 (1982)1, str. 208–265.

Konjević, Mile: *Radnički pokret u Slavoniji 1929–1941*. Historijski institut Slavonije i Baranje. Slavonski Brod 1981.

Korać, Vitomir: *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji II*. Zagreb 1930.

Korenčić, Mirko: *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1979.

Matković, Hrvoje: *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Naklada Pavičić, Zagreb 1999.

Mirković, Mijo: *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941*. Školska knjiga, Zagreb 1950.

Šimončić-Bobetko, Zdenka: *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.–1941*. Hrvatski institut za povijest i AGM, Zagreb 1997.

Šimončić-Bobetko, Zdenka: *Industrija Hrvatske 1918–1941*. AGM, Zagreb 2005.

Šimončić-Bobetko, Zdenka: Osnovne karakteristike industrijskog razvoja na području Hrvatske u međuratnom razdoblju. *acta historico-economica Iugoslaviae*, 1 (1974), str. 51–77.

RELATIONSHIP BETWEEN THE COMPANY S. H. GUTMANN D. D. AND TRADE UNIONS

Hrvoje Volner

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Education, Osijek

SUMMARY: The paper investigates the relationship of the largest wood industrial company in Central Europe S. H. Gutmann d.d. with trade unions that were active in the company. Salomon Heinrich Gutmann d. d. Trade Company played a very important role in the overall wood industry of Yugoslavia between the two World Wars, and it had an indispensable role in constructing of plants such as saw-mills, wood derivative production plants and chemical wood processing plants. All of this resulted in abundant experience of the management regarding the struggle with the labour force. After the breakup of the Austrian-Hungarian Monarchy, the company entered a stage of instability. Those rather adverse circumstances directly affected political and social changes, as well as changes in the managerial structure of the company.

The new government of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians decided to institutionalize workers' rights through the Labour Protection Law granting the unions the freedom to act. Trade unions in Croatia were not developed, and even though they were granted rights by a government act, they still remained under the control of employers. As far as labour and union relationships were concerned, ambivalence within the labour force could be felt as well as the ambivalence within the union movement itself during the whole period between the two Wars. Division of the trade union organization into social-democratic, communist and nationalist unions disclosed many processes taking place in Europe at the same time. In the framework of the union movements and rising violence in everyday communication between the members of the opposing groups, one can learn about the movements happening in the wider area, within which the company as an organizational structure became more important than its former owners. A change from affirmative to negative attitude can be observed in the state's treatment of large industrial companies owned by foreigners after the Great Depression. This deterioration can be seen in the company's relationship with the nationalist unions, which were linked to the government.

Keywords: *S. H. Gutmann d. d. Trade Company, Unions, wood industry, Labour Law.*